

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

NOFEMERE 2009

MEPUTSO: 70

NAKO: 2 diiri

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 11.

DITAELO

1. Lephephe le, le arotšwe ka dikarolo tše THARO, e lego ya A, B le C.
KAROLO ya A: Tekatlaologanyo (30)
KAROLO ya B: Kakaretšo (10)
KAROLO ya C: Thutapolelo le Tšhomišopolelo (30)
2. Badišiša ditaelo ka šedi.
3. Araba dipotšišo ka moka.
4. Karolo ye nngwe le ye nngwe e ngwalwe letlakaleng la yona.
5. Thalela mošomo wa gago ka morago ga karolo ye nngwe le ye nngwe.
6. Tatelano ya dikarabo e swane le ya dipotšišo.
7. Tshela mothaladi ka morago ga karabo ye nngwe le ye nngwe.
8. Ngwala ka bothakga ka mongwalo wo o bonalago.
9. Ela hloko mopeleto le tlhamego ya mafoko.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO 1**

1.1 Badišiša temana ye e latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

2010 E FIHLILE

Go a emaengwa, go iwa godimo le fase, go foka moya wa dipapadi tša kgwele ya maoto ya boditšhabatšhaba ka Afrika-Borwa yeo e yago go swarwa ngwaga wo o tlogo. Taba yeo e bonala gabotse ka gore ga go robalwe ka mahlakoreng ka moka. Mapatlelo a dipapadi tša kgwele ya maoto a fedile re a a bona. Go no šala mo le mola gore a nape a be a maemo a godimo. Balekodi ba ona ba kgotsofetše ka gore ka wa bona wa go ja mabele ba re a tloga a loketše dipapadi tša boditšhabatšhaba. Ge e le baagi ba ona bona ba phuthaphutha diporogwana tša bona ka ge tema ba weditše. Setšhaba sona, kudu barati ba kgwele ya maoto, se thabile kudu ka ge bjale ba na le nnete ya gore mogopo wa lefase wa kgwele ya maoto o tliile go bapalelwa ka Afrika-Borwa ngwaga wo o tlogo. Ba šetše ba thomile go reka dithekethe tša go tsena ka mapatlelong.

Sehlopha sa naga sona ga se bo pate, se itšhidulla bošego le mosegare gore se se ke sa swabiša Mafrika-Borwa ka mohla wa mafelelo. Mohlahli wa sehlopha le yena o tšama a nyaka maele gohle ka ge a tseba gore sedikwa ga se na bogolo. O tsebe gore ke yena a swanetšego go iša Afrika-Borwa mafulong a matala.

Kgoro ya Dinamelwa le yona e phethile wa yona mošomo ka gobane ditsela re a di bona ke mabaibai. Di tlabaketšwe ka maswao gore go se be le mootledi yoo a rego maswao a tsela ga a bonale goba ga a gona. Ruri e tloga e le ditsela tša maemo a godimo. *Gautrain* le yona re a e bona e ganeletše seporong. E fela pelo ya gore baeti ba tla neng gore ba ipshine ka yona. Ruri go tloga go kgahliša. Maemafofane le ona a feditšwe a swanetšana le maemo a boditšhabatšhaba. Difofane le tšona di okeditšwe, ke komanamadulaabapile, di letetše mohlamonene.

Kgoro ya Boeti le yona e lokišitše tšohle gore baeti ba tle ba kgone go ipshina ka mafelo a boeti ka Afrika-Borwa. Go šetše go thomile go dirwa dikwalakwatšo ka ga mafelo a. O tsebe gore go letetšwe baeti bao e ka bago dimilione tše 1.3. Dihotele le tšona di agilwe, ke tša maemo a godimo. Di letetše fela gore baeti ba tsene ka gare. Mmušo le wona o hlohleletša batho gore ba hiriše mengwako ya bona bjalo ka mafelo a borobalelo. Sa go kgahliša ke gore ba lekola lefelo leo pele ba ka go fa tumelelo ya go le hiriša. Maikemišetšo a kgwebjana ya mohuta wo ke go thuša batho bao ba itlhakelago gore ba hwetše bodulo ka ge ba rata kgwele ya maoto.

Kgoro ya Tšhireletšo e šetše e kaladitše batho ba diketekete gore e tle e be maphodisa le mašole gore tšhireletšo e tle e be ye maatla ka kgwedi yeo ya mohlamonene. Ka mokgwa woo go thwetšwego batho ba bantši ka gona, mahodu le basenyi ba hwile la pitšana. Ruri ba tliile go hloka botšhabelo.

Komiti ya FIFA le yona e šetše e thomile go goroga ka Afrika-Borwa gore e tle e dire ditokišetšo tša papadi ye ya kgwele ya maoto. Go letetšwe dihlopha tša dinaga tše 32 tšeo di tlogo kgatha tema diphadišanong tše. Komiti ye, go letetšwe gore ge ditokišetšo tša 2010 di phethwa, e be e dirišitše diranta tše dibilione tše 21 ebile e hlotše dikgoba tša mešomo tše mpsha tšeo e ka bago tše 159 000.

Mabotse le mathakga a 2010 re a lebeletše ebile re ipshina ka ona. Potšišo ke gore a naa ka morago ga 2010 dilo tše botse tše, re tla tšwela pele ka go di šomiša le go di swara gabotse goba aowa?

- 1.1.1 Hlaloša ka fao mebolelwana ye e latelago e dirišitšwego ka gona mo temaneng ye:
- (a) sedikwa ga se na bogolo
- (b) mafulong a matala (2)
- 1.1.2 Ke sekapolelo sefe seo se nyeumago ka gare ga temana ye? Efa lebaka la tirišo ya sekapolelo seo. (2)
- 1.1.3 Naa ke mokgatlo ofe wo o hlokometšego gore projeke ye ya 2010 e phethagatšwa ka tshwanelo? (1)
- 1.1.4 Naa ke eng seo se go kgodišago gore ka morago ga ketelo ya 2010 ekonomi ya naga e tla ba kaone? Efa kgopolo ya gago. (2)
- 1.1.5 Ke ka lebaka la eng Afrika-Borwa e ile ya thabela go ba monggae wa dipapadi tša 2010? Efa boikgopolelo bja gago. (2)
- 1.1.6 O kwešiša eng ka hlogo ye: 2010 e fihlile? (1)
- 1.1.7 Ke maitshwaro a mohuta mang ao a lebeletšwego go badudi ba naga ye go bea šago la moeng gae? (2)
- 1.1.8 Ke mathata afe ao e lego tlhobaboroko, ao a swanetšego go rarollwa pele ga diphadišano tša sebjana sa lefase tše di tlogo swarelwa ka mo nageng? Efa dintlha tše pedi. (2)
- 1.1.9 Naa o nagana gore baeng bao ba tlogo ka mo nageng ya Afrika-Borwa ka 2010 ba tla thabela dijo tša setšo? Šitlela karabo ya gago ka lebaka. (2)
- 1.1.10 Ke maele afe ao o ka a fago borakgwebo malebana le dikgwebo tša bona mabapi le 2010? (2)

1.2 Badišiša poledišano ye e latelago gomme ka morago o arabe dipotšišo tše di e latelago:

(Lebaleng la sekolo Thabo o kopana le bagwera ba gagwe:)

Thabo (*ka lethabo*): Heita Majita! Ke a le dumediša mathaka. Kgane molato ke eng o ka re ga le nkwe bose lehono?

Mogwera 1 (*ka go mo nyenya*): Theeletša mo wena Thabo, re kwele gore *buti* wa gago o tsenwe ke Aids. Ga re a šireletšega go ba le wena ka gore le wena o ka no ba o na le yona.

Thabo (*ka manyami*): Banna, na le ra go reng ge le realo?

Mogwera 2 (*o a mo kgorometša*): Tloga mo go rena! Ke re tloga pele o re tlabatlabiša dibete.

Thabo (*ka pefelo*): O se ke wa nkgorometša *man!* Ke re ntlogele! O nyaka go dira eng? (*ba thoma go lwa*)

Mna Dinyepo (*o a goeletša*): Hei lena! Le dira eng? Tlogelang go lwa. Ga le bone gore ka mo ke ka sekolong?

Thabo (*o a lla*): Ke ... yen ... a yo. O re ... n..na ... ke na le Ai ... ds.

Mogwera 2 (*ka merebjana*): Ke yena a thomilego pele.

Mna Dinyepo (*ka bogale*): E tlang ka pele re yeng go hlogo ya sekolo.
(*ba leba ofising*)

(*Ka morago ga lebakanyana ka ofising ya hlogo ya sekolo.*)

Mmago Thabo (*o tshwenyegile*): Mna Tau, nke o mpotše gore a na mo ke sekolong goba ke ka mosakong? (*o thoma go befelwa*). Thabo ga se a swarwa ke Aids eupša ke mogolwagwe yo e mo swerego. Ka gona ke kwa bohloko ge ke bona Thabo a se a šireletšega mo sekolong.

Mna Tau (*ka boiketlo*): Fola matswalo mma! Re be re dutše re otlaba bana bao ba tšwago taolong mabapi le taba ye.

Mmago Thabo (*ka pefelo*): Naa botho bja lena bo kae mo sekolong se?

Mna Tau (*ka boiketlo*): Ke a kwešiša gore o tshwenyegile. Taba ye yona ke thaba ya taba. Ke tla bolela le barutiši.

Mmago Thabo: Ga se go lekane! Baithuti, barutiši le batswadi ba swanelwa ke go humana thuto ka bolwetši bja HIV le Aids. Akanya fela ge setšhaba se go šikologa ka lebaka la gore se nagana gore o a babja. Ruri le leša dihlong.

- 1.2.1 Ka dintlha tše pedi hlaloša ka boripana seo e lego thaba ya taba temaneng ye. (2)
- 1.2.2 Na kgopolo ya gago ke efe mabapi le gore baithuti ba rutwe dithuto tša thobalano le tša bolwetši bja Aids sekolong? (2)
- 1.2.3 Tšweletša maikutlo a gago le seo o ka se dirago ge yo mongwe wa leloko goba mogwera wa gago a ka go botša gore o na le bolwetši bja Aids. (2)
- 1.2.4 Na o nagana gore ke ka lebaka la eng batho ba tšhaba le go kgethologanya batho bao ba swerwego ke HIV/Aids? (2)
- 1.2.5 Bjalo ka setšhaba sa maikarabelo, re ka dira eng go fediša kgethologanyo ye? Efa ntlha e tee. (2)
- 1.2.6 Tšweletša ka botlalo seo se hlalošwago ke lentšu le "botho" go tšwa poledišanong. (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO

POTŠIŠO 2

Bala polelotherišano ye e latelago ka kelohloko. Akaretša ka dintlha tše šupa dilo tšeo mošomi a **SWANETSEGO GO DIRA**. Kakaretšo ya gago e be mantšu a 80 go iša go 90.

GO HUMANA LE GO SWARELELA MOŠOMONG

Tshepo: Se segolo bophelong bja ka ke maitshwaro ao a lokilego. Ke rata batho ba go ba le maikemišetšo le lethabo, batho bao ba dulago ba bona bophelo ka lehlakoreng la go phadima. Go nyamiša kudu ebile go senya sekgotse ge mafelong a mošomo batho ba dula ba ngongorega kgafetšakgafetša le go seba ka bašomikabona. Ke fela ke eletša batho gore ba se ke ba ratana le bašomikabona, kudu ge motho a swere maemo a godimo goba e le molaodi, gobane maratwana ao a hlola mathata mafelong a mešomo. Bengmešomo ba dulela go seka ba sa fetše. Ke thaba kudu ge bašomi ba kgona go itharollela mathata ka bobona ka ge nka se kgone go rarolla bothata bjo bongwe le bjo bongwe bjoo mošomi a itemogelago bjona.

Kabelo: Ye nngwe ya diofisi e bile le mokitlana wa mogala wa R1 200,00. Mongofisi o be a leletša kgaitšedia'gwe yo a dulago Engelane ka mogala wa mošomo. Ke hutša gore mošomi yo mongwe le yo mongwe a be le maikarabelo ka didirišwa tša mošomo. Batho ba bangwe ga ba lemoge gore ba lefelwa go dira mešomo ya bona ka botshepegi. Batho ba bangwe ba no dula ba letile nako ya go ya gae, ba thoma go phutha e sa le ka pela gore ba itokišetše go kitimela gae.

Tshepo: Re leka ka maatla go katiša baithuti gore ba be le tirobophelo ya go se kgaotše. Ge motho a šetše a hweditše mošomo o swanetše go dula a itswalanya le tšwetšopele ya modiro woo. Ke fela ke eletša batho ba bantši gore ge ba le mošomong ba swanetše go apara diaparo tše di swanetsanago le mošomo wo ba o dirago ebile ba o ratago. Go apara diaparo tše go tliša boitshepo le seswantšho se sebotse mahlong a batho. Lefelo la go šomela le lona le swanetše go hlweka ka gobane seo se laetša maikemišetšo, mafolofolo le bokgwari bja motho mabapi le mošomo wa gagwe.

Kabelo: Femeng yeo go nago le molao go šongwa go lebeletšwe nako le letšatši. Bašomi ba beelwa nako le letšatši la go fetša mošomo wo o rilego, gomme molao woo o a latelwa. Ge motho a go file mošomo gore o mo direle wona, o swanetše go o hwetša o dirilwe. Ka go realo modirelwa o tla thaba gomme a tšama a bapatša mošomo wa gago. Ruri ga go se se thabišago go phala go phethagatša mošomo ka bokgwari. Difeme tša molao gantši di šoma ka ditšhelete tše ntši gomme motho wa go se tshepege a ka se kgotlelelwe. Wo mongwe wa melao yeo e dirišwago ke difeme tša go ba le molao ke go šireletša le go hlompha diphiri tša badirelwa. Yo a ka bolollago diphiri tša batho bao o rakwa mošomong ka ponyo ya leihlo.

Tšeo mošomi a swanetšego go di dira

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.

PALOMOKA YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPOLELO LE TŠHOMIŠOPOLELO**POTŠIŠO 3**

Lebeledišiša seswantšho se se latelago ka tsinkelo gore o tle o kgone go araba dipotšišo tša go se latela.

- 3.1 Na papatšo ye e lebantšhitše sehlopha sefe sa baamogedi? (1)
- 3.2 Hlaloša maatla a tšhomišo ya polelo yeo mmapatši a e šomišitšego go goga šedi ya bareki ka mantšu a: 'Nkgwete' le 'Ngaka' (2)
- 3.3 Godimo ga lepokisi la sešepe go ngwadilwe "Bontši ka theko ya fase". Na e ka ba mmapatši o šupa eng? (1)
- 3.4 Na papatšo e tšweleditše kgethologanyo ya bong ka tsela efe? (2)

[6]

POTŠIŠO 4

Temana ke ye e a latela, e bale ka kwešišo gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

Agee! Hlabang mekgolokwane hle bana ba tšiekgalaka. **Ditsela** ka moka di lebile nageng ya gešo, mošate wa Bathobaso. Dikgoši tša setšo di tla be di hlakelela letšatši la bohwa bja rena. Go tla be go iwa godimo le tlase, go apewa ebile go amogelwa le baeng. Re tla ipshina ka go bogela, ra bina ra ba ra itia mpa ka lenono. Diboledi ka moka gammogo le Mna. Tokologo di gateletše ntlha ya gore batho ba ele hloko bolwetši bja HIV/Aids.

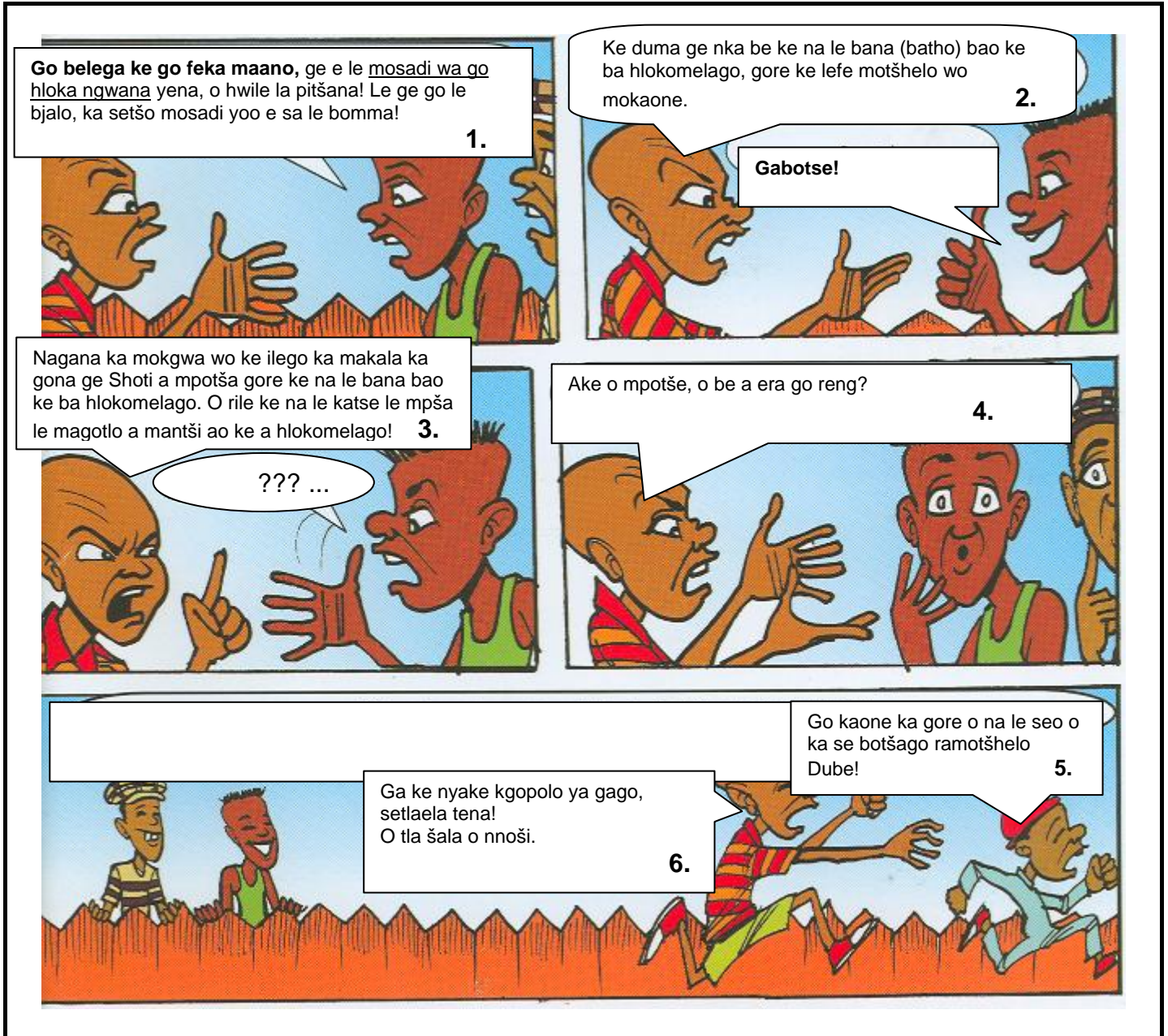
- 4.1 Efa hlogo ya botee bja leina leo le ntshofaditšwego o be o hlaloše gore ke ka lebaka la eng e le learogi. (2)
- 4.2 Laetša phapano yeo e tlišwago ke tirišo ya moselana wa –ng mantšung a a latelago:
- (a) hlabang
- (b) nageng (2)
- 4.3 Tsopola leinagokwa o be o laetše gore le bopilwe ka diripa dife tša polelo. (2)
- 4.4 Lefoko le, 'Hlabang mekgolokwane' le laetša eng go ya le ka mo le dirišitšwego ka gona mo temaneng? (1)
- 4.5 Go tšwa temaneng ngwala lentšu leo e lego khutsofatšo le leo e lego akronimi o be o a ngwale ka botlalo. Karabo ya gago e be ka tsela ye:

		Lentšu ka botlalo
Khutsofatšo		
Akronimi		

(4)
[11]

POTŠIŠO 5

5.1 Itswalanye le ditaba tše di latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo mabapi le tšona.

- 5.1.1 Lentšu le 'bomma' le laetša eng go ya le ka mo le dirišitšwego ka gona poledišanong ya mathomo? (1)
- 5.1.2 Ngwala lentšu le tee sebakeng sa sekafoko seo se thaletšwego. (1)
- 5.1.3 Naa seema seo se kotofadišwego se šupa eng ge se dirišitšwe ka tsela ye? (1)

- 5.1.4 Tirišo ya ditho tša mmele le kopantšhomahlo di utolla maikutlo afe poledišanong ya 3? Fahlela karabo ya gago. (2)
- 5.1.5 Tsopola sekapolelo seo se šomišitšwego mo poledišanong ya 3. (2)
- 5.2 Tirišo ya pukuntšu ke ye e a latela, e tsinkele ka kwešišo gore o tle o kgone go araba dipotšišo.
- gatelela: lediri~ go gatelela taba/go gatelela selo gore se ye fase goba go ganetša motho go tšweletša dikgopolo tša gagwe.

lehufa: lediri~ go ba le mona.
- 5.2.1 Fetolela lentšu le, 'gatelela', gomme o bope leina o be o fe tlhalošo ya lona. (2)
- 5.2.2 Efa lehlalošetšagotee le lengwe la lentšu le, lehufa, gomme o le šomiše lefokong go laetša kwešišo. (2)

[11]**POTŠIŠO 6**

Hlaola diphošo tšeo di kgotlelago polelo mo temaneng, gomme o be o di lokiše.

Mosadi yo mobotse wa leleke o terata kudu mara o tšhaba go šoma. Sa gagwe ke go no dula a tlotša manala ka pente.

[2]**PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30****PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70**